

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ КРЕДИТОРІВ ЗА ДОГОВОРОМ СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУВАННЯ

ТУПИЦЬКА Євгенія Олександрівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету України імені Ярослава Мудрого

**УДК 347.457 (477)
DOI 10.32782/LAW.UA.2023.2.14**

Стаття присвячена питанню визначення поняття «обмеження» цивільних прав учасників майнового обороту та його втілення у правовідносинах споживчого кредитування. В роботі доводиться, що обмеження цивільних прав становлять собою цивільно-правові засоби, які в механізмі цивільно-правового регулювання спрямовані на забезпечення гарантій реалізації суб'єктивного права, через встановлення імперативних обов'язків із здійснення певних дій або утримання від їх вчинення. Аналізуються положення чинного цивільного законодавства, присвяченого правовому регулюванню відносин споживчого кредитування. Аргументується, що встановлення обмежень договірної свободи кредиторів вирівнює правове становище сторін такого правочину, що досягається за допомогою гарантування споживачу особливих умов укладання зміни та розірвання договору.

Ключові слова: обмеження свободи договору, межі здійснення суб'єктивних цивільних прав, захист прав споживачів, кредитний договір.

Постановка проблеми

Не зважаючи на загальний кризовий стан багатьох сфер суспільного життя, що виникли в Україні внаслідок повномасштабного вторгнення країни-агресора, якість надання фінансових послуг досі лишається актуальним питанням з точки зору дотримання прав споживачів фінансовими установами, що виступають на боці кредиторів у даних відносинах. Споживче кредитування становить собою дієвий механізм задоволення потреб фізичних осіб, не пов'язаних

зі здійсненням ними підприємницької діяльності, та залучення ними додаткових коштів для реалізації особистих, сімейних та побутових цілей. Загалом дані договірні відносини позитивно впливають на соціально-економічний розвиток країни. Утім, на сьогодні, фінансове становище багатьох українців значно погіршилось. Сказане тягне за собою, водночас, як збільшення пошуків різноманітних джерел фінансування для виживання та підтримання професійної діяльності, так і зниження рівня платоспроможності фізичних осіб, у тому числі, поширення випадків не повернення ними позикових коштів. Водночас, основоположним принципом ООН щодо балансу інтересів бізнесу та прав людини є покладання на суб'єктів підприємництва обов'язків дотримання вимог добросовісності та обачності, щоб не допустити прояви будь-якого негативного впливу на права людини від результатів їхньої діяльності [1]. Оскільки фінансові установи виступають більш сильною стороною у даних правовідносинах, а споживачі, як правило, мають низьку грамотність у сфері кредитно-фінансових правочинів та їхніх наслідків, дуже важливим є підтримка державою більш слабкої сторони відносин споживчого кредитування шляхом встановлення певних обмежень правомочностей кредиторів щодо закріплення у змісті кредитних договорів несправедливих або вкрай обтяжливих умов для фізичних осіб, що є вкрай актуальним під час проведення воєнних дій в країні.

**Аналіз наукових досліджень
та публікацій**

Проблемами обмеження здійснення цивільних прав у науковій цивілістичній літературі займалися такі видатні українські вчені, як Д. В. Горбась [2], В. О. Кожевникова [3], О. О. Кот [4], Є. О. Мічурін [5], О. Я. Рогач [6], М. О. Стефанчук [7]. Проблеми кредитно-фінансових правовідносин висвітлювалися у працях А. Ю. Бабаскіна [8], І. А. Безклубого, С. М. Лепеха, М. С. Муляр, О. П. Орлюка, В. Я. Погребняка, Л. Г. Рябко, В. Л. Яроцького, та інших дослідників. Водночас, питання меж здійснення учасниками кредитних відносин їхніх прав лишилось поза увагою.

Метою статті є дослідження поняття «обмеження» здійснення цивільних прав та прояв цієї категорії у процесі встановлення законодавчих меж договірної свободи для кредиторів у правовідносинах споживчого кредитування.

Поняття «межі» та «обмеження» цивільних прав є тісно пов'язаними між собою правовими категоріями. Досліджуючи сутність та правову природу «обмеження», Є. О. Мічурін зазначає, що «суб'єктивне цивільне право іманентно охоплює поняття межі, яка й окреслює коло повноважень особи, визначає свободу її дій у середині цієї межі. Межі суб'єктивного цивільного права зазнають дію механізму правового регулювання, відповідно до чого для окремих прав визначаються обмеження, які не впливають на можливість здійснення суб'єктивного цивільного права як таку, втім здатні ускладнювати здійснення особою суб'єктивного цивільного права» [5, с. 31] О. Я. Рогач також вказує, що «межі здійснення суб'єктивних прав є різновидом правових обмежень, правовою гарантією забезпечення свободи поведінки індивіда» [6].

Чинне цивільне законодавство України закріплює загальний принцип вільного здійснення особою наданих їй та не заборонених законом прав (ст. 12 ЦК України). Водночас, свобода реалізації особою її міри можливої поведінки не є безмежною і, відповідно до положень ст. 13 ЦК України,

обмежується приписами законодавства або укладеним договором. Так, будь-які учасники цивільного обороту повинні утримуватися від дій, що порушують права інших осіб, завдають шкоду навколишньому природному середовищу або культурній спадщині. Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. Зі сказаного випливає, що встановлення законодавством певних меж реалізації цивільних прав становить собою спосіб їхнього превентивного захисту від протиправних посягань. Слід погодитись із позицією М. О. Стефанчука, який зазначає, що «межами права є передбачені договором або актами цивільного законодавства способи, за допомогою застосування яких правомочна особа здатна набути ті можливості, що містяться в юридичному закріпленні цих прав [6, с. 11].

Встановлення таких законодавчих обмежень спрямоване на звуження свободи вибору уповноваженим суб'єктом кількості варіантів реалізації наданого йому суб'єктивного права або ж повну заборону такої реалізації, якщо останній порушує юридичні свободи інших учасників цивільних відносин [6, с. 790]. Водночас, відповідно до ст. 64 Конституції України права й свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених законом. Згідно зі ст. 27 ЦК України правочин, що обмежує можливість фізичної особи мати не заборонені законом цивільні права та обов'язки, є нікчемним. Правовий акт Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб не може обмежувати можливість фізичної особи мати не заборонені законом цивільні права та обов'язки, крім випадків, коли таке обмеження передбачено Конституцією України. Утім, в окремих випадках закон також передбачає можливість встановлювати обмеження щодо здійснення певних правомочностей учасниками цивільних правовідносин з метою забезпечення можливості іншому учаснику реалізувати свої права та стабілізувати баланс інтересів учасників договірних відносин. Так, зокрема, у правовід-

носінах споживчого кредитування на рівні закону встановлюються певні обмеження прав фінансових установ – кредиторів (Закон України «Про споживче кредитування» [9]). Таким чином, визначаючи специфіку обмежень майнових прав учасників цивільного обороту, Є. О. Мічурін характеризував їх як «систему цивільно-правових засобів, що втілюються в механізмі позитивного правового регулювання через правові норми, нормативні акти та акти застосування права і спрямовані на ускладнення здійснення суб'єктивного цивільного права заради суспільних інтересів чи додержання прав інших уповноважених осіб» [5, с. 46].

Розглядаючи питання обмеження договірної свободи в сфері споживчого кредитування можна виділити основні межі здійснення прав кредиторів, що стосуються реалізації їхніх правомочностей на етапі укладання, зміни та розірвання такого правочину.

Так, «Правилами розрахунку банками України загальної вартості кредиту для споживача та реальної річної процентної ставки за договором про споживчий кредит» [9] встановлюється, що банк надає споживачу детальний перелік складових загальної вартості кредиту у вигляді графіка платежів (згідно зі строковістю, зазначеною в договорі про споживчий кредит, - за кількістю днів, щомісяця, щокварталу) у розрізі сум погашення основного боргу, сплати процентів за користування кредитом, вартості всіх супровідних послуг банку, кредитного посередника (за наявності) та третіх осіб за кожним платіжним періодом за формою, наведеною в таблиці обчислення загальної вартості кредиту для споживача та реальної річної процентної ставки за договором про споживчий кредит додатка 2 до цих Правил.

Відповідно до ч. 8 ст. 11 Закону України «Про захист прав споживачів», споживач має право достроково повернути споживчий кредит, у тому числі шляхом збільшення суми періодичних виплат. При цьому, кредитор не може відмовляти споживачу в прийнятті дострокового платежу або встановлювати позичальнику будь-яку додаткову плату, пов'язану з достроковим повер-

ненням суми кредиту. Таким чином, можна зробити висновок, що законодавством забороняється підвищення процентної ставки за договором споживчого кредитування, як міри відповідальності позичальника за дострокове повернення кредиту.

Відповідно до ст. 10561 ЦК України встановлений договором розмір фіксованої процентної ставки не може бути збільшено банком в односторонньому порядку. Умова договору стосовно права банку змінювати розмір фіксованої процентної ставки в односторонньому порядку є нікчемною. У разі застосування змінюваної процентної ставки кредитор самостійно, з визначеною у кредитному договорі періодичністю і за попереднім повідомленням всіх зобов'язаних за договором осіб, може збільшувати та зобов'язаний зменшувати процентну ставку відповідно до умов і в порядку, встановлених кредитним договором.

Розглядаючи питання розірвання договору споживчого кредитування, слід зазначити, що істотним обмеженням прав кредиторів у цьому випадку є закріплення на законодавчому рівні положення ч. 6 ст. 11 Закону України «Про захист прав споживачів», відповідно до якої споживач наділяється правом протягом чотирнадцяти днів із моменту укладання кредитного договору відкликати згоду на його укладання без пояснення причин такої відмови.

Частиною 5 ст. 11 Закону України «Про захист прав споживачів» забороняється передбачати зміни у будь-яких витратах за договором, крім відсоткової ставки, та встановлювати дискримінаційні стосовно споживача правила змін відсоткової ставки. Цією ж правовою нормою встановлюється право сторін договору споживчого кредитування визначати умови стосовно зміни процентної ставки за кредитом, яка може змінюватись, як залежно від зміни облікової ставки Національного банку України, так і в інших випадках, визначених сторонами. Частиною 4. Ст. 11 Закону України «Про захист прав споживачів» передбачається обов'язковий порядок письмового повідомлення про заміну відсоткової ставки. Воно має бути здійснено протягом семи днів з моменту проведення зміни.

Крім вказаних обмежень, з метою захисту прав споживачів фінансових послуг, Національний банк України встановив додаткові вимоги до кредиторів щодо етики їхньої поведінки при врегулюванні питання простроченої заборгованості. Так, наприклад, впроваджені досить суворі правила стосовно зменшення кількості випадків спілкування з боржником, що, у свою чергу, унеможливує здійснення на нього підвищеного психологічного тиску, а також порушення особистих немайнових прав, що є доволі поширеною практикою у діяльності як фінансових установ, так і колекторських агентств. Зокрема, відповідно до «Положення про встановлення додаткових вимог щодо взаємодії із споживачами фінансових послуг та іншими особами при врегулюванні простроченої заборгованості (вимог щодо етичної поведінки)» [10] кредитодавець, або особа, залучена до здійснення колекторської діяльності, взаємодіють із споживачем фінансових послуг, особою, персональні дані якої зібрані в процесі взаємодії при врегулюванні простроченої заборгованості, та іншою особою не більше двох разів на добу при врегулюванні простроченої заборгованості за одним договором про споживчий кредит, крім випадків додаткової взаємодії за їхньою власною ініціативою. Обмеження щодо взаємодії не більше двох разів на добу із споживачем фінансових послуг, особою, персональні дані якої зібрані в процесі взаємодії при врегулюванні простроченої заборгованості, та іншою особою застосовується окремо до кожної такої особи. Також вказаним нормативно-правовим актом деталізуються окремі процедурні питання, вводиться заборона отримувати згоду споживача на обробку даних його телефонного довідника та журналу дзвінків з метою врегулювання простроченої заборгованості. Водночас споживачі чи інші особи мають право фіксувати неправомірну взаємодію, що може бути передана до Національного банку й використана під час перевірки дотримання вимог щодо етичної поведінки.

Крім сказаного варто зазначити перелік особливих обмежень прав кредиторів за договором споживчого кредитування, що були впроваджені в період введення воєнного

стану [11]. Так, протягом вказаного періоду та ще тридцяти днів після його завершення позичальник не несе відповідальності у разі прострочення платежів за кредитом. Поряд із цим, фінансова установа не вправі нараховувати неустойку чи будь-які інші аналогічні платежі, що передбачають здійснення оплати за користування кредитними коштами протягом строку прострочення зобов'язання. Водночас, всі платежі, нараховані з 24 лютого 2022 р., підлягають списанню крім тих, що сплачуються виключно за користування самим споживчим кредитом. Також забороняється збільшення процентної ставки (якщо договором не передбачена змінювана процентна ставка) у разі несплати чергових платежів за договором. Слід також звернути увагу, що відповідно до положень як Цивільного, так і Податкового кодексів України, сторона договору може бути звільнена від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що мали місце обставини непереборної сили або форс-мажору. Зі сказаного випливає, що законодавець встановлює для споживачів так звані кредитні канікули на період дії воєнного стану, що передбачають собою звільнення останніх від відповідальності за несплату позичених коштів під час війни. Такі обмеження прав фінансових установ, що виступають кредитодавцями у даних відносинах становлять собою своєрідні підставами звільнення від цивільно-правової відповідальності, оскільки дозволяють фізичним особам уникнути високого фінансового навантаження без порушення зобов'язань перед кредиторами.

Висновки

Обмеження цивільних прав становлять собою цивільно-правові засоби, які в механізмі цивільно-правового регулювання виконують певні функції і спрямовані на забезпечення гарантій реалізації суб'єктивного права, через встановлення імперативних обов'язків із здійснення певних дій або утримання від їх вчинення.

Встановлення обмежень договірної свободи кредитодавців за договором споживчого кредитування дозволяє зрівняти правове становище його сторін. Така мета досягається

за допомогою гарантування слабшій стороні кредитного зобов'язання (фізичній особі – споживачу) із самого початку інших, особливих умов участі у даних договірних відносинах, а саме – пільгового порядку укладання, зміни або розірвання договору, надання їй додаткових прав і покладання на фінансові установи додаткових зобов'язань, встановлення більш жорсткої відповідальності останніх за невиконання або неналежне виконання зобов'язання і, навпаки, встановлення обмеження відповідальності для споживачів, тощо.

Література

1. Керівні принципи щодо бізнесу і прав людини: Реалізація Рамкової програми Організації Об'єднаних Націй «Захист, повага і засоби захисту» / Переклад: Катерина Буряковська, Юлія Разметаєва, Олена Уварова, Дмитро Філіп'єв. За заг. ред. Олени Уварової. Харків: Право, 2018. 80 с.

2. Горбась Д. В. Здійснення суб'єктивних цивільних прав фізичних осіб: поняття, способи, межі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2009. 18 с.

3. Кожевникова В. О. Обмеження прав суб'єктів сімейних відносин: проблеми теорії та практики: монографія. Київ : Комп'ютерний дизайн, 2019. 520 с.

4. Кот О. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав. Вісник Національної академії правових наук України. 2016. № 4 (87). С. 127–137.

5. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект) : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2009. 463с.

6. Рогач О. Я. Поняття меж здійснення суб'єктивних прав в контексті дослідження категорії зловживання правом. Форум права. 2011. № 2. С. 786–791. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_2_127 (дата звернення: 02.05.2022)

7. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2006. 21 с.

8. Бабаскін А. Ю. Проблеми правового регулювання надання до-договірної інформації споживачу за Законом України «Про споживче кредитування» / А. Ю. Бабаскін // Правова держава. - 2017. - № 27. - С. 78-85. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2017_27_15

SUMMARY

The article is devoted to the issue of defining the concept of «restriction» of the civil rights of participants in property turnover and its implementation in the legal relationship of consumer lending. The paper proves that the restrictions of civil rights are civil legal means, which in the mechanism of civil law regulation are aimed at ensuring guarantees of the realization of subjective rights, through the establishment of imperative obligations to perform certain actions or refrain from their performance. The provisions of the current civil legislation dedicated to the legal regulation of consumer credit relations are analyzed. It is argued that the establishment of restrictions on the contractual freedom of creditors equalizes the legal position of the parties to such a transaction, which is achieved by guaranteeing the consumer special conditions for entering into a contract change and termination.

Keywords: restriction of freedom of contract, limits of the exercise of subjective civil rights, protection of consumer rights, credit agreement.

9. Про затвердження Правил розрахунку банками України загальної вартості кредиту для споживача та реальної річної процентної ставки за договором про споживчий кредит: Постанова Національного банку України від 08.06.2017 № 49. *Офіційний вісник України* від 04.07.2017 — 2017 р., № 52, стор. 19, стаття 1595.

10. Про затвердження Положення про встановлення додаткових вимог щодо взаємодії із споживачами фінансових послуг та іншими особами при врегулюванні простроченої заборгованості (вимог щодо етичної поведінки): Постанова Національного банку України; Положення від 04.08.2022 № 170. *Офіційний вісник України* від 19.08.2022 — 2022 р., № 64, стор. 165, стаття 3880.

11. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2120-IX. *Офіційний вісник України* від 29.04.2022 — 2022 р., № 33, стор. 29, стаття 1722.

12. Про споживче кредитування: Закон України від 15.11.2016 № 1734-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017 р., № 1, стор. 6, стаття 2 (зі змінами).